

УДК 811.112.2.

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.4-1/12>**Сербіна Т. Г.**

Рівненський державний гуманітарний університет

Чеберяк А. М.

Рівненський державний гуманітарний університет

ПРЕЦЕДЕНТНІ СИТУАЦІЇ ЯК ПОРОДЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНИХ СМИСЛІВ У МОВІ ГАЗЕТ

Основною функцією медіадискурсу є вплив на аудиторію через смислову та оцінну інформацію, відтак актуальним стає вивчення мовних засобів такого впливу. У статті розглядається поняття прецедентності та прецедентних феноменів як одного з елементів вираження медіатекстів та формування імпліцитних смислів.

Поняття прецедентності введено у науковий обіг проф. Карауловим Ю. М., доповнено дослідженнями проф. Гудкова Д. Б., який представив «прецедент» у вигляді зразкового ментального мовного знаку, що слугує моделлю для відтворення фактів, подібних до прецедентного. Виділені російськими дослідниками (Д.В. Багаєва, Д.Б. Гудков, І.В. Захаренко, В.В. Красних) одиниці системи прецедентних феноменів вивчаються лінгвістами у якості матеріалізованих знаків інтертекстуальності.

Мета статті – проаналізувати використання авторами прецедентних ситуацій для створення певного підтексту.

Прецедентні ситуації – це значущі для життя суспільства ситуації (дійсні чи вигадані), які зберігаються у свідомості лінгвоспільноти у вигляді ментальних утворень. В когнітивній базі зберігається набір диференційних ознак прецедентної ситуації, універсальних для всіх представників даної лінгвокультурної спільноти – інваріант сприйняття прецедентної ситуації. Актуалізаторами прецедентних ситуацій є інші прецедентні феномени. Виявлено, що уявлення про прецедентні ситуації активізуються переважно через прецедентні імена, прецедентні висловлювання або окремі атрибути прецедентної ситуації. За функціями прецедентні ситуації поділяються на загальнофактичні та рольові.

Ключові слова: медіадискурс, прецедентність, інтертекстуальність, імпліцитність, прецедентні феномени, прецедентна ситуація.

Постановка проблеми. Активний розвиток когнітивного й культурологічного підходу до вивчення мовних фактів обумовив розвиток теорії прецедентності, основою для якої стало вчення про інтертекстуальність як один із способів збереження культурно значимої інформації, що концентрує в собі культурну та історико-літературну пам'ять. Прецедентні феномени є невід'ємною частиною тієї спільноти, до якої належить індивід і яка характеризується певною національною та лінгвокультурною спільністю. Використання прецедентних феноменів є одним із способів реалізації сучасної тенденції до інтелектуалізації тексту.

Організація тексту в газеті зумовлена особливостями дискурсу ЗМІ або медіадискурсу. На думку Т. Добросклонської, медіадискурс – це повідомлення в сукупності з усіма іншими компонентами комунікації: відправник повідомлення,

його реципієнт, канал, зворотній зв'язок, власне повідомлення, процеси його кодування та декодування та ситуація спілкування або контекст [4, с. 198].

Основною функцією медіадискурсу є вплив на аудиторію через смислову та оцінну інформацію. Сучасна комунікація характеризується тенденцією до неконфліктного діалогу, підтримання якого вимагає від співрозмовників вміння породжувати імпліцитні значення [7, с. 154]. Одним із засобів імпліцитного вираження інформації є прецедентні феномени. Непряма, імпліцитна подача інформації дозволяє автору дистанціювати себе від предмета статті, відтак автор може претендувати на більшу об'єктивність викладеного матеріалу [1, с. 41].

Використовуючи прецедентні феномени у статтях, адресант не лише прагне показати свою обізнаність чи начитаність, а й намагається використати ті засоби аргументації, які будуть легко

декодовані адресатом. У свою чергу, адресат має «підлаштовуватися» під культурно-освітній фон автора, усвідомлювати та ідентифікувати наявність «чужого голосу» у статті, реалізовувати асоціації, пов'язані з цим «чужим голосом» для того, щоб повністю зрозуміти задум автора. Саме у цьому проявляється «пасивна взаємність» медіадискурсу. Вона відбувається під час створення автором тексту (автор використовує ті прецедентні феномени, які, на його думку, будуть розпізнані читачами) та під час прочитання тексту (реципієнт активізує асоціації, які виникають під час сприйняття цих феноменів).

В силу перерахованих вище факторів вивчення закономірностей використання й сприйняття прецедентних феноменів у газетно-публіцистичних текстах видається досить перспективним і таким, що дає чітке уявлення про тенденції розвитку сучасного медійного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище прецедентності неодноразово ставало об'єктом уваги як російських, так і вітчизняних лінгвістів (Ю.М. Караулов, А.Є. Супрун, В.Г. Костомаров, Г.Г. Слишкін, Д.Б. Гудков, І.В. Захаренко, В.В. Красних, Д.Б. Багаєва, Ю.О. Сорокін, О.А. Земська, В.О. Вуколова, Р.С. Чорновол-Ткаченко, К.С. Серажим тощо). У наукових дослідженнях уживаються різні терміни: «прецедентний текст», «прецедентний феномен» (Ю.М. Караулов, Г.Г. Слишкін, Д.Б. Гудков, І.В. Захаренко, В.В. Красних, Д.Б. Багаєва, В.О. Вуколова, І.К. Кобякова, Р.С. Чорновол-Ткаченко, К.С. Серажим); «логоепістема», що включає в тому числі і прецедентний текст (В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвікова); «прецедентний культурний знак» (В. Лукін); «текстова ремінісценція» (Ю.Є. Прохоров), «облігаторні тексти» (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров). Водночас у всіх випадках йдеться про апеляцію до культурної пам'яті соціуму, ядерними елементами якої є прецедентні феномени. Виділені російськими дослідниками (Д.В. Багаєва, Д.Б. Гудков, І.В. Захаренко, В.В. Красних) одиниці системи прецедентних феноменів вивчаються у якості матеріалізованих знаків інтертекстуальності.

Постановка завдання. У даній статті ми розглянемо використання авторами прецедентних ситуацій як один із яскравих феноменів створення імпліцитних смислів у газетному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Прецедентні феномени – це феномени культури, добре відомі всім представникам лінгвокультурної спільноти. Найважливішою функціональною ознакою пре-

цедентних феноменів є їх здатність зберігати у згорнутому вигляді великий обсяг інформації, глибина якого визначається когнітивною базою особистості, її здатністю до асоціативного сприйняття інформації.

Вперше поняття прецедентності в лінгвістиці ввів професор Ю.М. Караулов. Розглядаючи поняття прецедентних текстів у межах теорії мовної особистості та пояснюючи їх вживання перш за все комунікативно-діяльними потребами особистості, він визначав їх як: 1) значимі для тієї чи іншої особистості в пізнавальному й емоційному відношенні; 2) такі, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню цієї особистості, включаючи її попередників та сучасників, 3) такі, звернення до яких неодноразово поновлюється в дискурсі цієї мовної особистості [6, с. 105]. Але саме Д.Б. Гудков представив поняття «прецедент» у вигляді зразкового ментального мовного знаку, що слугує моделлю для відтворення фактів, подібних до прецедентного. Він запропонував більш широкий термін прецедентні феномени (ПФ), включивши до них прецедентні тексти (ПТ), прецедентні імена (ПІ), прецедентні висловлення (ПВ) і прецедентні ситуації (ПС) як одиниці системи вербальної прецедентності [5, с. 83].

Прецедентна ситуація на відміну від прецедентних імен, висловлень і текстів відноситься до екстралінгвістичних, власне когнітивних феноменів. Це певна «еталонна», «ідеальна» ситуація, актуальна у когнітивному плані і пов'язана з певними конотаціями. В когнітивній базі зберігається набір диференційних ознак прецедентної ситуації, універсальних для всіх представників даної лінгвокультурної спільноти – інваріант сприйняття прецедентної ситуації.

Більшість прецедентних ситуацій актуалізується через пов'язані з ними прецедентні імена, прецедентні висловлення, а також через фрагменти прецедентної ситуації. Так, наприклад, актуалізація ПС може відбуватися шляхом найменування, коли на неї вказують конкретні прецедентні імена; за допомогою чітких описів, що близькі до ПІ за функціонуванням; шляхом використання ПІ, що викликає асоціації з певною ситуацією, в якій задіяна особа, що називається даним іменем; шляхом використання прецедентного висловлювання, що вживалося у прецедентній ситуації; через згадку прецедентного тексту, що описує ПС; через звернення до реалій, які не є прецедентними, але набувають

прецедентності, стаючи атрибутами відповідної ситуації [2, с. 208–210].

Прецедентні ситуації – це значущі для життя суспільства ситуації (дійсні чи вигадані), які зберігаються у свідомості лінгвоспільноти у вигляді ментальних утворень та виступають у ролі еталонів/антиеталонів для наслідування/ненаслідування.

Оскільки структура перцедентних ситуацій визначає способи їх актуалізації і функціонування, вчені виділяють загальнофактичні та рольові ПС, розуміючи під загальнофактичними ситуації, мінімізоване уявлення яких не включає в себе певні ролі і позиції їх учасників (наприклад, Чорнобиль як катастрофа взагалі). На відміну від них, рольові прецедентні ситуації утворюють структуру взаємопов'язаних елементів, кожен з яких займає у ній певну позицію: наприклад, прецедентна ситуація «Отелло – Дездемона», обов'язковими позиціями якої є ролі ревнивця і його коханої [3, с. 46].

Прецедентна ситуація є не вербальним, але вербалізованим феноменом. Мінімізований інваріант сприйняття такої ситуації включає в себе уявлення про саму подію, її учасників, основні конотації та оцінку. Такий інваріант сприйняття є спільним для усіх представників лінгвокультурної спільноти, що є адресатами тексту, який включає в себе прецедентну ситуацію. Таким чином, ПС може актуалізуватися через короткий опис власне ситуації або через згадку її атрибутів, таких як учасники чи задіяні в ситуації предмети.

Функціонують прецедентні ситуації як частина складної метафори, коли відбувається поєднання реальної ситуації з прецедентною, що виступає як взірець. Інтенсивність уподібнення ситуацій може варіюватися від «ототожнення» до «деякої подібності», подекуди може мати місце протиставлення реальної і прецедентної ситуації, що веде до створення травестійного ефекту [3, с. 42].

У медіадискурсі переважна більшість виявлених нами ПС є ситуаціями, так чи інакше пов'язаними із сучасною політикою. Включаючи прецедентні феномени в текст, автор змінює смислову перспективу дискурсу, актуалізує необхідний йому підтекст, представляє суб'єктивне оцінне бачення тих чи інших суспільно-політичних подій в державі. Розглянемо загальнофактичні прецедентні ситуації, що актуалізуються через опис окремих атрибутів:

Официальный Киев боится проиграть «шариковым» и потому сам заигрывает с избирателем. Откладывает непопулярные решения. Раз-

дает финансовую гречку. Пытается играть в половинчатость (Українська правда, 10. 03.18). В даному прикладі актуалізується прецедентна ситуація, пов'язана з підкупом виборців. У 2006 році тодішній кандидат в мери Києва Леонід Черновецький масово роздавав виборцям продуктивні набори, в яких обов'язково була гречка як найкорисніший продукт. З тих пір цією технологією активно користуються кандидати чи не на кожних виборах, при чому роздаються не лише проднабори, а й сертифікати на безкоштовні консультації лікаря, на відвідування аквапарку, протезування зубів тощо, але символом такої технології залишається саме гречка.

Мы воспроизводим конфликт памятников, меняя лакированные мифы в буденовках на столь же лакированные мифы в конфедератках (Зеркало недели, 27. 01. 18). В даному прикладі слова *буденовка* та *конфедератка* актуалізують уявлення в першому випадку про Червону армію, бійці якої носили такий головний убір, а відповідно все радянське, а в другому – про УПА, тобто націоналістичне. Автор матеріалу натякає, що радянський період історії України та його видатні постаті часто міфологізувались та ідеалізувались на догоду ідеології правлячої партійної еліти, те саме відбувається і зараз, лише з тією різницею, що тепер ідеалізується та міфологізується все націоналістичне.

Низка використаних прецедентних ситуацій актуалізуються через фіксовані назви – прецедентні імена.

«План Маршалла» на финишной прямой: что нужно сделать Украине (Українська правда, 21. 03. 18). План Маршала – програма допомоги Європі після Другої світової війни, метою якого було відновлення зруйнованої війною економіки Європи, усунення торгових бар'єрів, модернізація промисловості тощо. В даному контексті мова йде про масштабну підтримку України з боку ЄС, завдяки якій, виконавши низку реформ, Україна зможе розраховувати на отримання чергової фінансової допомоги.

Должны ответить те, кто устроил Чернобыль в финансах (Українська правда, 27. 01. 18). Прецедентна ситуація техногенної катастрофи актуалізується через фіксовану назву і є натяком на катастрофічний фінансовий стан сучасної економіки.

Про революційні ситуації, символом яких виступає Майдан як символ народного повстання, певного руху опору йдеться, наприклад, в публікації видання *«Майдан на кофейной гуще»*.

Кто пришел на «митинг порохоботов» в Киеве (Українська правда, 24. 12. 17). Появу цього символу спричинили дві прецедентні ситуації: Помаранчева революція 2004 року та Євромайдан 2013 року (крім того, «Євромайдани», що збираються у різних містах України). В даному матеріалі йдеться про мітинг прихильників президента Порошенка, організований на протипагу «маршу за імпичмент президента», на який запрошували людей приносити з собою каву і цукерки «Roshen» як знак прихильності до Петра Порошенка. У цій же публікації автор, трансформуючи слово Майдан, використовує прийоми мовної гри шляхом додавання додаткового елемента: *После анонса «Кофе на Крецатики» все замерло в ожидании: в воскресенье «МихоМайдан» и его противники должны были пересечься в одном месте и в одно время* (Міхел Саакашвілі + Майдан). *Главными звездами «кофе-Майдана» стали внештатный советник президента Юрий Бирюков и автор мероприятия Алексей Петров* (кофе + Майдан). Отже, слово Майдан асоціюється з черговими заворушеннями та протестними акціями.

Ще однією прецедентною ситуацією, актуалізованою через прецедентне висловлення, є заголовок: *Окно в Европу: в Украине через 10 дней начнет работать Бескидский тоннель* (Українська правда, 16. 05. 18). Образний вираз «Петербург – это окно, через которое Россия смотрит в Европу» належить італійському мандрівнику Франческо Альгароте, який вжив його по відношенню до заснування Санкт-Петербургу, першого морського порту Російської держави за часів правління Петра I. З тих часів висловлення є символом ситуації, коли стала можливою європейська інтеграція, розвиток торговельних і культурних відносин з Європейськими країнами.

До рольових прецедентних ситуацій, актуалізованих через висловлювання, можна віднести наступний текст: *И то, что наш кукольный «Гамлет», по версии британского профи, действительно лучший – не столько комплимент крохотному театру на сорок зрительских мест, это еще и звонкая пощечина безразмерному колхозу иного уровня местных «профессоров», которые неизвестно чем занимаются, неизвестно зачем истязают клавиши, в упор не замечая лучшие проявления современного театра – на родине* (Зеркало недели, № 17, 12.05-18.05.18). У тексті місцеві некваліфіковані, безграмотні чиновники протиставлені британському фахівцю. Прецедентною ситуацією, що актуалізується через слово «професор», є відома помилка Віктора Януковича в анкеті кандидата на пост президента України,

де окрім неправильного написання свого вченого звання професор, він припустився декількох інших граматичних та орфографічних помилок. Слово «професор» набуло неабиякого розголосу під час Помаранчевої революції, а згодом стало неофіційним прізвиськом Януковича та об'єктом численних глузувань та висміювання в пресі та інтернеті. З того часу слово набуло нового значення, яким тепер позначають безграмотність не тільки Януковича, а також й інших. Окрім того, слово «професор» також стало символом того, як шляхом шахрайства, підкупу чи використання службового становища можна заволодіти незаслуженими званнями, титулами чи липовими кваліфікаціями.

У деяких текстах може бути сконцентровано декілька прецедентних феноменів: *Поход на избирательный участок напоминает «последний и решительный бой». А бюллетень – былинный камень: направо пойдешь – экономику потеряешь, налево – суверинетет* (Українська правда, 10. 03. 18). В даному прикладі бачимо, по-перше, прецедентний текст Інтернаціоналу, міжнародного пролетарського гімну, актуалізований через один з найвідоміших його рядків *«последний и решительный бой»*. По-друге, ПФ *былинный камень* є символом прецедентної ситуації, що часто зустрічається у російських народних казках та билинах, коли богатыр на перехресті доріг зустрічає камінь з надписом, який говорить про те, що в який би бік він не поїхав, його чекає втрата, невдача або навіть смерть. Така концентрація прецедентних феноменів у одному реченні допомагає створити перед очима читача яскравий образ сучасної політичної безвиході.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз медійних текстів дозволяє констатувати, що прецедентні ситуації актуалізуються і декодуються адресантами за допомогою сигналів, які без відсилки до певної прецедентної ситуації можуть втрачати свою прецедентність. Актуалізаторами прецедентних ситуацій найчастіше виступають прецедентні імена та висловлювання, а також опис атрибутів або реалій ситуації. Функціонально ПС представлені переважно загальнофактичними ситуаціями, менше – рольовими.

Всі проаналізовані нами прецедентні ситуації є пов'язаними із поточною політичною ситуацією. Це зумовлено тим, що політичні події завжди «на слуху» у читача, на відміну від історичних чи міфологічних ситуацій. Для максимального впливу і формування необхідної автору оцінної позиції і залучаються прецедентні феномени, що дозволяє зацікавити читача, однак зробити це не прямо, а опосередковано, імпліцитно.

Список літератури:

1. Великорода Ю.М. Прецедентні феномени в американському медійному дискурсі (на матеріалі часописів «Time» та «Newsweek»): дис... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2012. 219 с.
2. Гудков Д.Б. Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации: дис... доктора филол. наук: 10.02.19. Москва, 1999. 400 с.
3. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва, 2003. 288 с.
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь: учеб. пособие. Москва, 2008. 264 с.
5. Захаренко И.В., Красных В.В., Гудков Д.Б., Багаева Д.В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. Язык, сознание, коммуникация. 1997. Вып. 1. С. 82 – 103.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва, 2006. 261 с.
7. Михайлова Н.А. Особенности функционирования прецедентных высказываний и непрямой коммуникации (на материале современного немецкого языка). Феномен прецедентности и преемственность культур. Воронеж, 2004. С. 154 – 158.

Serbina T. G., Cheberiak A. M. PRECEDENT SITUATIONS AS IMPLEMENTATION OF IMPLICIT SENSES IN THE NEWSPAPER LANGUAGE

The main function of media discourse is to influence the audience through meaningful and evaluative information, so it becomes relevant to study the linguistic means of such influence. The article deals with the concept of precedence and precedent phenomena as one of the elements which form implicit meanings and thus make media texts expressive.

The concept of precedence was introduced for scientific use by prof. Karaulov, supplemented by the research of prof. Gudkov, who presented "precedent" as an exemplary mental linguistic sign, which serves as a model for reproducing facts similar to the precedent. Distinguished by Russian researchers (D.V. Bagaeva, D.B. Gudkov, I.V. Zaharenko, V.V. Krasnyh), precedent units are now studied by linguists as materialized signs of intertextuality, thesaurus forms of its existence.

The purpose of the article is to analyze the ways different precedent situations are used to create a specific subtext.

The article defines precedent situations as significant for the life of society situations (real or fictional), which are stored in the mind of the linguistic community in the form of mental entities. The cognitive base stores a set of differential features of precedent situation, universal for all members of a given linguocultural community - an invariant of perception of precedent situation. Other precedent phenomena are served to actualize precedent situations. It is distinguished that perception of precedent situations are activated mainly through precedent names, precedent statements, or other specific attributes of the precedent situation. According to the function precedent situations are divided into general and role-based situations.

Key words: *media discourse, precedent situation, intertextuality, implication, precedent phenomena.*